

1982. április 23-án jelent meg a magyar sajtóban a hír: hamarosan hazakerül a Belgiumban őrzött leuveni kódex, amely becses nyelvemlékünket, az Ómagyar Mária-siralmat tartalmazza. Villangó Istvánnak, a Művelődési Minisztérium közgyűjteményi vezetőjének hivatalos bejelentése széles körben érdeklődést keltett. Érthetően, hiszen a Mária-siralom nemzeti kulturánk egyik kivételes becsü dokumentuma: a legrégebb magyar nyelvű vers.

Hogy milyen előkelő helyet foglal el ősi nyelvemlékeink sorában, azt néhány adat is megvilágítja. 1055-ből származik a Tihanyi apátság Alapítólevele, amely 58 magyar szót, s ezekből egyetlen - nem egészen teljes - magyar mondatot tartalmaz. 1200 körül készült a Halotti Beszéd: a legrégebb összefüggő magyar szöveg. Egy századdal később íródott a Mária-siralom, az anyanyelvünkön megfogalmazott első ismert vers.

Egy kis alaku, 302 levél terjedelmű latin kódexben maradt fenn, amely a XIII. század második feléből származik. Finom hártyleveleire francia vagy olasz domonkos szerzetes írta a különböző vallásos szövegeket. Tulnyomórészt egyházi beszédeket tartalmaz, ezért nyerte a "Sermones" címet. 1300 táján, vagy talán még korábban a kötet Bolognában vagy Párizsban tanuló magyar egyháziak birtokába került, akik latin prédikációvázlatokat, teológiai magyarázatokat, kivonatokat írtak a lapszélekre, a sorok közé, az üres vagy utólag bekötött levelekre. Ezek az utólagos jegyzetek gondatlanabb írással készültek, mint a mindvégig egyöntetű írású latin törzsszöveg. Három egykorú scriptor írta a jegyzeteket. Kettő a latin prédikáció-fogalmazványait rövid magyar értelmezésekkel /glosszával/ egészítették ki. A glosszairó szerzetesek egyike másolta a kötet 199r. lapjára a párizsi Geoffroi de Breteuil-től származó latin Mária-siralom /Planctus Sanctae Mariae/ egyik szövegváltozatának első felét, majd egy másik kéz a 134. levél verzójára ugyanezen latin himnuszrészlet magyar szövegét.

EZ A 37 SOROS magyar vers a Mária-siralom. Nem szó szerinti fordítás, inkább szabad utánpótlás /parafrázisa/ a latin eredetinek. Külön érdekessége, hogy a vallásos témát emberi és általános értelmezésben tolmácsolja. Mária neve a szövegben elő sem fordul: a vers a fiát elvesztő anya fájdalmának ihletett megfogalmazása. Pótolhatatlan kár, hogy a kódex következő lapját kitépték, mert valószínűleg ezen is magyar szöveg, talán a latin himnusz második felének magyar fordítása lehetett. Ugyancsak a magyarul nem tudó próbálhatta kidörzsölni, eltüntetni a Mária-siralomnak az első hasábra írt részletét.

Ennyi és ilyen állapotban maradt fenn a második, összefüggő magyar szövegből. S a Mária-siralom mégis rendkívül becses nyelvemlék! Anyanyelvi költészetünk első képviselője: az egyetlen forrás ahhoz, hogy elképzelhessük, hogyan alakult ki a latin himnuszból a laikus jellegű ének /cantio, cantilena/.

Kifejezésbeli gazdagsága alapján aligha lehet a Mária-siralom valóban az első magyar vers. Bizonyára voltak előzményei, de azok ugyanarra a sorsra jutottak, mint a XIII-XIV. századi, más jellegű magyar szellemi-művészi alkotások. Érdemes vázlatosan

áttekinteni őket s egy kissé a kort is, amelyben a Mária-siralom keletkezett. A tatárjárást követő évszázadban olyan nagyszabású építkezések folytak az országban, amelyekhez hasonló később is kivételes jelenség. Budán és környékén nemcsak a királyi vár s egy új városrész épült fel, hanem öt-hat kolostor és ugyanennyi templom. Hasonlóan nagyszabású építkezések folytak másutt is az országban várakon, városokban, kolostorokban. Mi maradt belőlük? Legfeljebb alapfalak, töredékek: többnyire csak ezekből következtethetünk egykori méreteikre, stílusjegyeikre, művészi megformáltságuk színvonalára.

A XIII. századi építkezésekben, az ország ujjaszervezésében a két szerzetesrend, a domonkos és a ferences, támogatta leghathatósabban a királyi kezdeményezéseket. IV. Béla és családja elsősorban a domonkosok hatása alatt állott, amint azt leányuk, Margit élete is tanúsítja. E rend befolyása akkor sem csökkent, amikor Nápolyból Magyarországra érkezett Károly Róbert, s 1301-ben, Esztergomban királlyá koronázták.

Károly Róbert Itáliából hozta magával a művészetek kedvelését és pártolását. Magyarországon is igényes szellemi központtá formálta tehát udvarát. Nagyszabású építkezéseinek külföldiek és magyarok egyaránt dolgoztak. Név szerint ismert ötvöse még olasz, sienai Péter, de udvari festője már a soproni Hertul mester, s megbecsülésnek örvendett Lippai Pál fametsző is.

UDVARTARTÁSÁNAK atyai tisztelet tagja a külföldet járt, egyetemet végzett Nécsei Dömötör királyi tárnokmester. E művelt főúr számára készült a Washingtonban őrzött, gazdagon illuminált Nécsei-Biblia. A kódex festőjére talán Dörögdi Miklós hívta fel Nécsei figyelmét. Dörögdi Bolognában tanult, majd 1316-1317-ben a Studio rektora lett. Magas egyházi méltóságokat nyert el, 1327-ben ő a királyi kápolna comese. Azokhoz a művelt udvari klerikusokhoz tartozott, akiknek nem csekély részük volt az ország szellemi életének formálásában.

Az 1338 előtt készült Nécsei-Biblia festője ugyanabban a bolognai műhelyben sajátíthatta el a könyvfestés művészetét, mint a közel egykoru Magyar Anjou Legendárium miniátora. Ez a szépséges festményekkel díszített kódex is külföldön, három távoli intézményben maradt fenn, töredékekben. A Magyar Anjou Legendárium szövegében és művészi megformáltságában egyaránt kiérlelt, nagyszabású alkotás. Pár évtizeddel később készült, mint a Mária-siralom. E szellemi-művészi környezet alapján jogosan hihetjük: a Mária-siralom nem az első, csak a legrégebb fennmaradt magyar vers.

KALANDOS SORS jutott e műnek is osztályrészül. Pedig multja első hat évszázadát teljes homály fedi. Ruffy Péter a Magyar Nemzet május 1-i számában már beszámolt odüsszeiájáról. Néhány tényre azonban itt is utalnunk kell. Jacques Rosenthal müncheni antikváriusnak nem volt még a magyar szövegről tudomása, amikor a kódexet 1910-ben Toscanában megvásárolta. Georg Leidinger, a müncheni bajor állami könyvtár Kézirattárának igazgatója figyelt fel a kódex idegen nyelvű részletére, amikor a német jóvátételi bizottság ezt a kötetet is megvette az első világháború alatt elpusztult leuveni egyetem könyvtára számára. Babinger Ferenc professzor állapította meg, hogy a kérdéses szöveg magyar. A Széchényi Könyvtár történész-főkönyvtárosa, Jakubovich Emil és Gragger Róbert írta róla az első tanulmányt, majd olyan kiváló tudósok elemezték, értelmezték kifejezéseit, mint Pais Dezső, Mészöly Gedeon és Bárczi Géza.

A második világháború alatt sértetlenül maradt a kódex a leuveni egyetem ismét súlyosan megrongálódott épületében. Az elmúlt évtizedekben előbb az Országos Széchényi Könyvtár, majd más magyar intézmények is kísérletet tettek a kötet csere útján történő megszerzésére. Egyidejűleg tudósok, diplomaták és neves közéleti személyiségek is figyelemmel kísérték a kódex sorsát. Számos Belgiumba jutott magyar pedig elsősorban azért kereste fel Leuven városát, hogy a nagy multu egyetemet és a benne őrzött Mária-siralmat megtekinthesse. Köztük magam is, 1980 márciusában, rövid ösztöndijas belgiumi kutatóútam során. Dr. Jan Roegiers, a könyvtár mai igazgatója, tájékoztatott az intézmény legujabb történetéről, az egyetem flamand és vallon részének különválásáról, s a könyvállomány megosztásáról, amelynek során a kódex a flamand egyetem tulajdonában maradt. Ugy látszott: számukra is vonzó, újabb javaslat esetén reményünk lehet a kódex megszerzésére.

Tudtam, hogy a leuveni kódexhez hasonló értékű flamand középkori emlék nincs Magyarországon, mert a magyar közgyűjteményekben levő, illuminált flamand kódexeket Radosay Dénessel közösen dolgoztuk fel Francia és németalföldi miniaturák Magyarországon című kötetünkben. Leuvenben is meglevő központi ősnymtatványkatalógusunk alapján azonban meggyőzően szemléltethettem, hogy nemzeti könyvtárunk olyan ritka leuveni és flamand vonatkozású korai kiadásokat őriz, amelyek Leuvenben s talán más belgiumi közgyűjteményben sincsenek meg. Bármily értékesek is e ritka ősnymtatványok, egyenként nem jöhetnek szóba a leuveni kódex ellenértékéért. De a közülük kiválasztott kötetek együttesével a flamand tudomány és könyvnyomtatás fontos emlékei kerülhetnek vissza keletkezési helyükre.

A CSERE lebonyolítása két évig tartott. Könyvtárunk még 1980-ban kiküldte első, konkrét javaslatát. 1981-ben pedig egy újabb munkatársa, dr. Wix Györgyné osztályvezető tájékozódott - ugyancsak ösztöndijas kutatóként - a leuveni kódex ügyéről. Ő hozta a hírt: az egyetem tanácsa elvi hozzájárulását adta a cseréhez; három semleges szakértő pedig megállapította, hogy a kódex becsértéke 30 000 font körül van. Nem sokkal később megkaptuk a cserére általuk előzetesen elfogadott ősnymtatványok jegyzékét s egy kereső-listát a leuveni származású tudósok s az ottani egyetemen előadó professzorok műveiről.

Az újabb szempontok szerint kibővített cserejavaslatunkban felsorolt korai, flamand vonatkozású nyomtatványainkat 1982 januárjában tekintette meg a Budapestre meghívott dr. Jan Roegiers igazgató. Figyelme kiterjedt a könyvritkaságok értékét befolyásoló valamenyi kritériumra: a mű szerzőjén és nyomdászán túlmenően a 'kiadás ritkaságára, tipográfiai megformáltságának színvonalára, metszeteire, a kötet bejegyzéseire és kötésére. Hogy pár nap alatt létrejött a megállapodás, az nem kis mértékben a két intézmény vezetőjének kölcsönös bizalmon alapuló, lényeglátó tárgyalókészségének is köszönhető. Könyvtárunk nemrég elhunyt főigazgatója, dr. Jóboru Magda ez alkalommal is kamatoztatta - Hanga Mária művelődési miniszterhelyettes bucsuszavaihoz hiven - "példaképpül szolgáló tárgyalásvezetői művészetét az eltérő megnyilatkozások nagyvonalu figyelembevételével, a mindenki számára kielégítő - konstruktív - kompromisszumok kialakításáig". Dr. Jan Roegiers igazgató pedig messzemenő előzékenységgel akceptálta azt a szempontunkat, hogy

a könyvtárunk alapítójától, vagy fontos hagyatékozótól származó kötetről még ilyen nagy jelentőségű ügyben sem mondhatunk le. Így a leuveni kódexért felajánlott köteteink sorában sem magyar vonatkozású mű, sem Széchényi Ferencről vagy Apponyi Sándortól származó könyv nincsen.

Könyvtárunk 12 ősnymtatványt /8 kötetben/, 24 darab 16-17. századi nyomtatványt /16 kötetben/, valamint egy 18. századi kéziratos gyűjteményt /8 kötetben/ engedett át a leuveni Egyetemi Könyvtárnak. Többségük nemcsak Leuvenben, hanem más flamand város könyvtárában sincs meg. Az átengedett együttesben egyaránt szerepelnek korai flamand nyomdák 15. századi remekei és a leuveni egyetem professzorainak értékes alkotásai. A könyvnyomtatás flamand meghonosítójának, Johannes de Westphalianak 1483 körül Leuvenben kiadott szép nyomtatványa a latin rövidítések olvasásának módjáról szóló Modus legendi abbreviaturas. Egidius van der Heerstraten leuveni nyomdájában készült 1486-ban Johannes Marius Philelphus levelezéskötete, a leuveni Dirk Martens sajtóján 1518 körül a neves humanista, Theodorus Gaza Grammaticájának görög kiadása. Az első brüsszeli sajtón - a Fratres vitae communis-nyomdában - jelent meg 1480 körül Petrus Blesensis Epistolae című kötete, amely különlegesen szép korabeli kötésben maradt fenn. Flamand nyelvemlék az 1498-ban Deventerben nyomtatott kétnyelvű Gemma vocabulorum, a latin szavak holland-flamand értelmezésével.

Adrianus Barlandus leuveni professzor öt munkája szerepel a csereanyagban. Petrus Nannius leuveni professzortól egy török vonatkozású értekezése, Johannes Stadiustól, a matematika neves leuveni professzorától egy történeti kommentár és egy terjedelmes Ephemerides, Cornelius Valeriusától három természetfilozófiai mű került átadásra. A leuveni egyetemen tanult Erycius Puteanus "királyi történész" nemcsak tudósokkal, hanem uralkodókkal és a pápával is kapcsolatban állott. Epistolarum Atticarum promulsionának két 17. századi kiadása szerepel a kiválogatott együttesben. Értékes leuveni vonatkozású dokumentum az a két ritka röplap, amely az egyetem professzorai és Luther Márton teológiai vitájába nyújt bepillantást.

Mindkét fél számára kedvező csere jött tehát létre. Két ország korai költői, tudományos és nyomdatörténeti dokumentumai kerültek vissza abba a szellemi környezetbe, amelyhez egykori alkotóik tartoztak s ahol valóban a legavatottabb kutatók folytathatják tudományos vizsgálatukat a hozzájuk fűződő nyitott kérdések megfejtése érdekében. Mint 1973-1974-ben a Vizsolyi Biblia szép példányának cseréje, az Ómagyar Mária-siralom tárgyalásai is több mint két évig tartottak. Mindkét cserénél Könyvtárunk restaurátorai lelkesen vállalták a gazdag anyag - ez utóbbi esetben több mint 150 kiválogatott kötet - megtisztítását, s az eredeti kötések egykori szépségének a korszerű módszerekkel történő újjávarázsolását. Jogos örömmel üdvözölhették mindnyájan a becses nyelvemlék hazakerülését. Hasonlóképpen azok a pedagógusok, nyelvészek és irodalomtörténészek, akik generációkkal ismertették meg a legrégebbi magyar verset s benne a Halotti Beszéd "halálnak halálával halsz" költői képével egy töről fakadó "Világ Világa, Virágnak Virága" szép sorokat. Többnyire ugyanők, vagy tanítványaik keresték fel Leuvent, egy távoli országban dokumentálva ezzel a magyar nemzeti kultúra emlékeihez való kötődést, féltő ragaszkodást. Ugy hallottam Leuvenben, hogy sokan voltak. Ezért is lett szinte országos öröm az Ómagyar Mária-siralom "hazatérése".

/Soltész Zoltánné dr./